

ХРИСТИАН ФОН ВАЛСДОРФ

/1660—1663 г. /

Авторът на този малко известен пътепис е бил немец, който две години служел като наеман войник при трансилванския княз Георг Ракоци II (1648—1658). По време на боевете на този княз със султанската армия Валсдорф попаднал в турски плен през 1660 г. Неговият господар, един турски ага, го продал на роботърговци. Следвайки като пленник султанските войски в Славкия, Северна Унгария, той се озовал в различни крепости, включително и в Буда, сетне в Илок, Вуковар, Белград, Ниш, София, Пловдив, Одрин, Цариград. Там е бил освободен с помощта на холандския резидент. После с холандски търговци отива в Александрия, Кайро и други градове, които авторът описва. Описанието на Валсдорф се основава главно на личните му впечатления, но при оформяне на своя текст той вероятно се е ползвал и от някои по-раншни немски пътеписи, като този на С. Швайгер, А. Венер и др. През 1664 г. пътеписът на Валсдорф е бил отпечатан под формата на малка книжка под заглавие: *Türkischer Landstürtzer oder neue Beschreibung der fürnehmsten türkischen Städte und Vestungen durch Ungarn, Thracien und Egypten: Darinnen nicht allein Gran, Ofen, Griechisch Weissenburg, Sophia, Philippopolis, Adrianopel, Constantinopel, Galata, Alexandrien, Alkair, samt andern ausführlich beschrieben: sondern auch allerley berühmte Flüsse, Brücken, Seehäfen, Meerklippen, Berge, Schlösser, Thürne, Gefängnisse, Tempel, Spitäle, Begräbnisse, Bäder, Brunnen, Strassen, Märkte, Ehrenseulen und dergleichen Denkwürdigkeiten mit Fleiß bemerket werden. Wie solches alles Christian von Wallsdorff... glaubwürdig verzeichnet... Erstlich gedruckt im Herbst-Monat, 1664.*

Пътеписът на Валсдорф по съдържание невинно оправдава многообещаващото заглавие на книгата. При все това той съдържа някои невидени и неотбелязани от други пътешественици детайли от тогавашния живот. В българската научна литература той досега не е използван. По-долу се предава за пръв път в български превод частта, отнасяща се до балканските градове.

НОВО ПЪТЕОПИСАНИЕ ИЗ УНГАРИЯ, ТРАКИЯ И ЕГИПЕТ (1664 Г.)

Така завърши този път пътуването по вода, като слязохме от сущата при пристанищното градче и дойдохме в Белград, наречен

така по бялата си крепост, а от турците наричан иначе Белеград. Това място собствено представлява ключът на унгарското кралство и е едно просторно, многолюдно селище без крепостни стени. Градът е разположен на една височина, обърната към сушата и намираща се между двете плавателни реки — Сава и Дунав. При пътуване назад от дясна страна се намира твърде плодородна земя. С приятните си градини, намиращи се между къщите, този град е голям колкото Нюрнберг. На запад постепенно става по-висок и отпред в ъгъла на височината се намира крепостта, с високи и яки стени и кули от изток и север, каквито няма откъм стръмната част на височината; оттам е заобиколен с ров. До и под крепостта се намира пристанищното градче, заградено със стена, която се съединява с крепостта. Там се сливат двете реки — Дунав отляво и Сава отдясно — и така последната губи името си. Сред сградите в града заслужават да се видят с възхищение хубавите черкви. Султан Сюлейман II, дванадесети по ред султан от Османовия род¹, завзел града, след като шурмувал стените и бойниците му. Сега градът е населен от унгарци, сърби, добровничани или латинци, турци, евреи, които въртят голяма търговия тук. Има и много цигани, каквито се срещат из всички султански градове и се занимават с ковашки занаят. Иначе тази крепост, както и Буда и Гран², е укрепена повече естествено, отколкото със силни бастиони, бруствери, шрайхвери и други укрепления. Всички те са снабдени богато, както видях сам, с отлични, повечето немски оръдия, а също и с опитни и хладнокръвни войници, снабдени доволно с всякакви необходими мунициии.

От Белград започна нашето пътуване по суша, при това колкото по-далеч отивахме, толкова по-тежко ставаше на душата ми, защото виждах ясно, че по-навътре навлизах в османската държава и в робството. По-нататък стигнахме р. Нишава и тържището, наричано от турците Ниш. Това селище е било несъмнено един твърде хубав град, добре защитен от крепостта, съществуваща там. Сега обаче е само едно неукрепено селище, голямо приблизително колкото Динкелшпюл. Намира се в приятно плодородно поле. В града има няколко джамии или храмове, един имарег или странноприемница и бани. През 1383 г. е бил завладян от Мурад I³, третия султан от Османовия род, с пристъп. Понастоящем е населен от българи и турци.

Тук трябва да спомена за виното, макар че турците не дават на робите да пият от него освен само слабо и блудкаво. Общо взето, от Белград до Цариград се намира малко хубаво вино. Вината за това е не на турците, но по-скоро на тукашните жители, които го приготвят нечисто и го оставят под открито небе през цялата година, покрито с малко листа, или пък често оставят буретата в къщите (в които стая, килер и кухня всичко е в едно помещение). Още по-неприятно става на вкус тукашното вино поради това, че го държат простовато, по техния обичай, вътре вкъщи, много често до самия огън, от което то става съвсем кисело.

По пътя трябваше да минем през някогашната столица на България — София, която сега е само едно открито, приятно и многолюдно тържище, което по големина може да се сравни с град Вормс. Тя лежи на р. Ишиа⁴ в една плодородна и равна местност. Равнината наоколо не би могла да бъде обрисувана по хубава и далеч надминава Лехското поле при Аугсбург, както с право пише за това Саломон Швайгер⁵. Там има и много хубави черкви, ханища и бани, но улиците не са постлани. Къщите са направени изцяло от дърво и са покрити с дървени капаци. През 1362 г. това селище е било завладяно от споменатия Мурад I. Сега тук пребивава румелийският бейлербей, на когото като на генерал са подчинени много санджакбейове и цялата турска конница в европейските владения на султана, понеже това селище се намира почти в средата на тези владения. Сега в града живеят много българи, дубровничани, гърци, мюсюлмани и евреи, повечето от които се занимават предимно със занаяти и въртят голяма търговия. В този град се правят най-хубавите ямурлуци в Турция.

Като премълчавам напълно други незначителни селища и села, ще отбележа, че ние трябваше да се изкачваме на една висока скалиста планина, именно първо на планината Хемус, след това на планината Родопи, сега наричана Рила, откъдето извира всеизвестната р. Хеброс⁶. Искам да кажа, че там именно трябваше да пътуваме близо 8 часа през една дълга клисура, намираща се сред тази планина. На нея горе към края ѝ някога (както показват още разрушените стени) е била изградена една здрава крепост за защита против враговете. Нея турците наричат Дербент, което ще рече тесен проход, а също Демиркапия, сиреч Железни врата. Под нея достигнахме до едно село, наречено Гелдидербент⁷. При него стигнахме до една чешма, намираща се на пътя и изградена в стената на хубав мраморен камък. Водата бликаше от един чучур. Мнозина, които в различни времена са отивали за Константинопол, са написали името си на нея. Тук ние оставихме зад нас България, или Горна Мизия, отляво — Долна Мизия, а отдясно — Македония и навлязохме в Тракия⁸ през една приятна долина, в която се отглежда много ориз.

Оттам продължихме пътуването си все за Филипополис, край който град съвсем близо тече р. Хеброс, наричана сега Марица. Тя напоява споменатата долина, в която се отглежда ориз. Този град трябва да е бил основан от македонския цар Филип, бащата на Александър Велики, а впоследствие е бил малко подобрен и доведен в разцвет от римския император Филипо, когато той завладял тези земи⁹. По всичко изглежда, че някога това е бил един хубав и укрепен град, както показват още разрушените градски стени, а също и кастелите по намиращите се в него няколко скалисти височини, както и старите и отчасти запазили се няколко езически храмове и капели. Иначе градът лежи в една обградена с приятни хълмове долина и е голям колкото Нордлинген. В него има няколко хубави черкви, ханове и

бани. През 1362 г. е бил завзет от султан Мурад I. Сега градът се населява от българи, дубровничани, гърци, мюсюлмани и евреи, които тук въртят доста слаба търговия.

На четвърт миля от Адрианопол се идва до един стар, дълъг, каменен мост, отчасти порутен. Под него тече пак р. Хеброс, която след това се влива в Егейско море.

Адрианопол е основан от римския император Хадриан. Турците го наричат Ендрене. Ако се съди по запазилата се градска стена (върху която горе е изидан с печени тухли един ред гръцки букви) и по срутените големи сгради, това ще да е бил един хубав град, разположен добре в една плодородна и приятна местност. Сега обаче той, както и всички подобни селища, е дошъл в доста голям упадък по причина на турците и вследствие на техните порядки. Външният град е много по-голям от истинския град вътре в стените. Общо взето, той е голям колкото Прага и има много удобно разположение за търговия. В него има големи търговски землячества, които търгуват с всякакви стоки. В една равна и приятна местност извън града се намира един великолепно изграден дворец на турските султани. През 1362 г. този град е бил завзет също от султан Мурад I чрез особена военна хитрост без оръжие и е бил превърнат във втора столица на турските султани. Сега се населява от гърци, власи¹⁹, арменци, турци и евреи (които там са повече от 16 000) поради голямата търговия. Сред многото джамии и обикновени черкви по никакъв начин не може да се отмине с мълчание джумата, или храмът на султан Селим II, тринадесети поред от Османовия род. Цялата сграда се крепи на четири ъглови опори, съединени със стена, която заедно с много малко по-ниски мраморни колони оформя хубава галерия. Дворът ѝ е твърде голям и е покрит с бял мрамор. В средата му се намира бликаща от същите камъни чешма, която е покрита със син мрамор и е заградена с позлатена решетъчна ограда. От всички страни на чешмата долу има чучури, където турците при отиване на молитва или на излизане от нея се мият съгласно техния обичай. От едната страна джамията има хубаво медресе, или училище за учените и учениците на Мохамедовите канони, които там пребивават и се издържат. От другата страна има една странноприемница и монашески килии, но и едното, и другото са изградени извън джамията. Между тях в задната част на комплекса се намира джумата, или самият храм. Пред неговата порта започва широка зазводена галерия, която отпред се опира на осем високи и дебели мраморни колони. Четири от тях са много изкусно изработени и са приятни на вид, понеже са направени от цяло парче мрамор и са хубаво полирани. Вратата на храма е изрязана изцяло от кипарисово дърво. Бравата, гвоздеите и пантите по нея са позлатени. Вътре подът (доколкото бе позволено да видя отвън) бе постлан с мрамор и хубави килими. На стъпалата до самия вход има две, а в средата една хубава чешмичка, които при отваряне

на крановете пускат вода в изящно издълбани коритца. Вътре в джамията няма нито столове, нито пейки, защото турците се молят коленичели или прави. Точно срещу входа до стената отгоре има няколко мраморни стъпала, които водят през една галерия и са покрити с пурпурен плат. Върху тях също като от амвон мюфтията, или главният им свещенослужител, от това място разяснява техния религиозен закон по време на техния петък. Долу от лявата страна върху два големи сребърни светилника забучват две дълги дебели свещи от бял восък, към които турците обръщат лицето си по време на молитва, както като че ли на изток. От двете страни има приятни колони, приличащи на тронове в нашите черкви, които заедно с мраморните колони край външната врата образуват обособени места. Едно от тях е предвидено за турския султан, другото пък за везирите, пашите и други видни турци. По стените са издълбани някакви надписи с позлатени арабски букви. В горната си част (доколкото аз можех да видя отдалеч) храмът е заоблен във форма на полукълбо. Под този купол виси един голям железен позлатен обръч, отрупан с огледала, лампи и други хубави стъкларии.

Вън на всеки ъгъл на сградата има четири високи обли минарета, изваяни змиеобразно от червен и бял мрамор. На всяко едно от тях горе има три венцеобразни разширения едно под друго, върху които по време на пости се окачват лампи. Оттам също техните талисманлари, или попове, ежедневно по пет пъти в определен час обикалят и с ясен и отчетлив глас (който е много приятен и се разнася надалеч) съобщават часовете на деня. Същевременно те призовават турците за молитва в джамията, тъй като те не търпят камбани и не използват обществени звънящи часовници, но си служат с водни стъкла, както ние с пясъчните часовници. Останалите джамии, или обикновени черкви, не са така внушителни постройките и предният им двор не е така голям или пък не са с хубава облицовка и не са украсени с галерии. Също така те нямат обособени отделения вътре, отвън на минаретата имат обикновено само по едно викало, като отгоре те са заострени и всички са покрити с оловна тенекия.

Колкото повече ме развличаха тези чужди сгради в моето отчаяно положение, толкова моят път ме влечеше по-нататък към Константинопол. Между другото минахме през с. Хабсала¹¹, където всички пътници обикновено отсядат в чудесно изградения от Мехмед паша кервансарай. Той изкусно е свързан с намиращата се до него хубава джамия чрез един извит каменен свод, под който минава държавният път. Кервансарайта представляват големи сгради за керваните, т. е. за цели пътуващи компании, между които многочислени групи хора с всякакви ездитни животни, камили, катъри, коне, които се събират така поради опасностите по пътищата. Тези постройките са направени малко по-дълги, отколкото са широки, в средата им има много място, където човек може да разтовари всичките си неща и да ги остави. Към

споменатия кервансарай сега е учреден от същия паша еди имарет, или хоспитал. В него може да влезе не само всеки турчин, но и всякакви други — християни и евреи — и се грижат да му дадат вечеря. Яденето е ориз, освен това парче овнешко месо и към него един самун хляб. Когато в тези имарети, или хоспитали, се извършва конклуку, или първото хранене, съдържателите на тези имарети сами запалват лампите и със собствените си ръце разпределят храната. Турците казват, че всичко това се прави от предписаната от бога дължима любов и милосърдие към нуждаещите се. Както научих по-късно, в Константинопол при джамиите или храмовете има толкова хоспитали, че, както турците се хвалят с това, ако някой се задържи във всеки един от тях в продължение на 3 дни, какъвто е обичаят и приетият ред, и след това последователно се премества в останалите, в течение на цяла година не ще може да посети всички и да се възползува от помощта и милостта им.

Оттам се прехвърлихме в приятно застроеното голямо селище Бургаус¹², където пак има хубава джамия и кервансарай, които превъзхождат тези от Хавса, тъй като конюшната е отделена и има три различни големи двора. Там има също и имарет.

След това следва хубавото селище Цорли¹³, в което също има добре построен кервансарай и джамии. Това място специално трябва да е добре известно в турските истории поради кръвопролитната и жестока битка, станала през 1511 г. между султан Баязид II, десети с това име от Османовия род, и неговия син Селим¹⁴. В нея синът бил разбит, но с помощта на своя добър и бърз кон — име Карабюлюк, или Черния облак, се спасил оттам с бягство.

Поред с това щяха неколцина български каруцари, които с техните коли, които, макар и да не са за осите на колелата, те преминават през планини. Също и конете им, които могат не само да тичат твърде дълъг път при доста тежест, но и това могат да издържат. Щом българите в хана, те свалят юздите на конете си в близките ливади. Стане ли времето, впрягат ги наново и подкарват...

¹ Става дума за Сюлейман Кануни (1520—1566).

² Днес гр. Естергом в Унгария.

³ Султан Мурад I (1359—1389).

⁴ Р. Искър.

⁵ Соломон Швайгер — тюрбингенски теолог, който придружил императорския пратеник при Портата Йоахим фон Синцендорф през 1577 г., а после посетил и други страни на Леванта. За пътуванията си е оставил подробен пътепис (Вж. Немски и австрийски пътеписи, XV—XVI в., с. 365 сл.).

⁶ Хеброс — античното название на р. Марица.

⁷ Името Гелдидербент би могло да се свърже с турското название — Кьой-

дервент на българското село Клисуре, съществувало под Траянови врата, сега вече изчезнало.

⁸ Валсдорф повтаря грешките и на други западни автори, които приемали, че България отговаря на античната област Долна Мизия и обхващала само дн. Северна България и Софийско.

⁹ Става дума за римския император Филип Араб (244—249) или за Филип Млади (247—249).

¹⁰ В оригинала Wallachen може да значи и италианци.

¹¹ Nabsala — дн. Хавса.

¹² Дн. Люлебургаз.

¹³ Гр. Чорлу.

¹⁴ Става дума за султан Баязид II (1481—1512) и за сина му Селим I (1512—1520).